

A mongol támadások a Volga-vidéki népek ellen (1222–1236)

AZ 1222. ÉS 1236. ÉV KÖZÖTT a Volga-vidéket ért mongol hadjáratokról több publikáció is megjelent,¹ de a korral foglalkozó magyar nyelvű összefoglalásokban ezek az eredmények kevés figyelmet kaptak. Kétségtelen, hogy eme hadjáratok az 1236–42 között végrehajtott támadásnak, az ún. „tatárjárás”-nak csak előzményeit jelentették, ez azonban nem indokolja a róluk adott sokszor sematikus képet. Ezek az események ugyanis jó párhuzamokat nyújthatnak a mongolok magyarországi hadjáratának pontosabb rekonstruálásához.

Az eseményekre vonatkozó adatok töredékesek, de így is lehetőség van arra, hogy azokból egy, az eddigieknél részletesebb képet állítsunk össze, amely jobban megmutatja a Volga-vidéket ért hadjáratok szerepét a későbbi hódítások előkészítésében. Nagy mértékben támaszkodhatunk egy 13. századi magyar misszionárius, Julianus délorosz steppéről adott információira. Az utazó az 1230-as években – a „tatárjárást” közvetlenül megelőzően – járt a steppén, és életszerű beszámolóiban szemléletesen érzékelteti a mongol fenyegetést és annak következményeit. Emellett részletes adatokat nyújt a honfoglaló magyarságtól elszakadt Volga-vidéki magyar csoport 13. századi politikai viszonyairól.

Belső-Ázsiában a 13. század elejére egy rendkívül dinamikus nagyhatalom jött létre, a Mongol Birodalom. Vezetője, Dzsingisz kán az iráni területek elleni hadjáratával lépett be a kelet-európai népek látókörébe.

---

¹ ALLSEN, TH. T.: *Prelude to the Western Campaigns: Mongol Military Operations in the Volga-Ural Region, 1217–1237**. Archivum Eurasiae Medii Aevi III. (1983) (a továbbiakban: ALLSEN 1983.) 5–25.; ZIMONYI, ISTVÁN: *The First Mongol Raid against the Volga-Bulghars*. Altaistic Studies. Ed. Jarring, G.-Rosen, S. Stockholm 1984. (a továbbiakban: ZIMONYI 1984.) 197–204.; ZIMONYI, ISTVÁN: *The Volga Bulghars between Wind and Water (1220–1236)*. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. Tomus XLVI. (1992/93) (a továbbiakban: ZIMONYI 1992/93.) 347–355.

Az Észak-Kína elleni hadjáratot (1211–16) követően a mongolok 1219-ben az Aláaddín Mohamed (1200–1220?) uralma alatt levő Hvárezmi Birodalom ellen vonultak. 1220 elején Buhara és Szamarkand a mongolok kezére került.² Tudva azt, hogy egy Hvárezmből a volgai bulgárokhoz menő karaván bő két hónap alatt tette meg ezt az utat.³ Joggal tételezzük fel, hogy a volgai bulgárok már 1220 tavaszán értesültek a fontos kereskedelmi partnerük elleni mongol támadásról.⁴ Másrészről a Volga és az Urál folyók között élő kun Ölberli törzs ellen Szübötej bagatur mongol hadvezér már 1219-ben hadjáratot vezetett. A kínai források szerint ennek kiváltó oka az volt, hogy az Ölberli törzs vezetője, *I-na-ssu* menedéket nyújtott egy Dzsingisz kán ellen fellázadt merkit vezetőnek, Kutunak, és nem adta ki a mongol uralkodónak. A kunok a mongoloktól vereséget szenvedtek.⁵ A kereskedelmi forgalom zavartalansága miatt az Ölberli törzsszel jó kapcsolatokat ápoló volgai bulgárok minden bizonnyal erről a támadásról is tudomást szereztek.

A mongolok elől menekülő hvárezmi uralkodó üldözésére Dzsingisz kán két hadvezérét, Szübötej bagaturt és Dzsebe nojont indította el 1219-ben. Mikor a menekülő sah – valószínűleg 1220 utolsó napjaiban – a Kaszpi-ten-

² BARTHOLD, WILHELM: *Turkestan down to the Mongol Invasion*. London 1928. (a továbbiakban: BARTHOLD 1928.) 403–427.; RATCHNEVSKY, PAUL: *Genghis Khan. His Life and Legacy*. Oxford 1997. (a továbbiakban: RATCHNEVSKY 1997.) 130–134.; SPULER, BERTOLD: *Die Mongolen in Iran*. Berlin 1968. (a továbbiakban: Spuler 1968.) 27.

³ Egy muszlim utazó, Ibn Fadlān 922. március 3-án indult el hvárezmi területről és 922. május 12-én érkezett meg a volgai bulgárok földjére. TOGAN, ZEKI VALIDI: *Ibn Faḍlān's Reisebericht*. Leipzig 1939. 17., 39. Vö. *Das Mongolische Weltreich. Al-'Umarī's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masālik al-absār fi mamālik al-amṣār*. II. Paraphrase und Kommentar herausgegeben: LECH, KLAUS. Wiesbaden 1968. 308.

⁴ A mongolok megjelenésével magyarázza Zimonyi, hogy a volgai bulgárok abbahagyták a Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemség elleni háborújukat, és számukra előnytelen békét kötöttek. ZIMONYI 1992/93. 348–350.

⁵ A mongolok titkos története. Ford.: LIGETI LAJOS. Budapest 1962. 86. (198. fejezet); GOLDEN, PETER B.: *Cumania II: The Ölberli (Ölperli): The Fortunes and Misfortunes of an Inner Asian Nomadic Clan*. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* VI. (1986[1988]) 10–11.; MARQUART, JOSEPH: *Über das Volkstum der Komanen*. *Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-hist. Klasse. Neue Folge* XII. Berlin 1914. (a továbbiakban: MARQUART 1914.) 152; GYÖRFFY GYÖRGY: *A kipcsaki kun társadalom a Codex Cumanicus alapján*. In: Györffy György: *A magyarság keleti elemei*. Budapest 1990. 272.; ALLSEN 1983. 7–10. 12. jegyzet.

ger egy szigetén meghalt,⁶ az őt üldöző mongol csapatok a tengert délről megkerülve a Kaukázus felé vették az útjukat. Céljuk egyrészt a nyugati földek felderítése volt, másrészt csapást kívántak mérni a Hvárezmmel szövetségi, baráti viszonyban lévő államokra.⁷ A mongol csapatok Azerbajdzsánon, Grúzián és a Derbenti-szoroson át érték el 1222-ben a Kaukázus északi részén elterülő stepperégiót.⁸

Itt elsőnek az alánok és kunok csapataival kerültek szembe. Ezek a népek a mongol támadás kivédésére szövetségre léptek egymással. Egy muszlim szerző, Ibn al-Aszír beszámolójából jól ismerjük az eseményeket. Az első összecsapás nem hozta meg a mongoloknak a várt sikert. Ezért egy, a későbbiekben is használt ügyes diplomáciai fogással megbontották ellenfeleik koalícióját. A mongolok követséget küldtek a kunokhoz. A tárgyalások során a követek igyekeztek ellentéteket szítani a kunok és az alánok között. Kifejtették, hogy a mongolok és a kunok egy „nép”-hez tartoznak és egy vallásúak. Ezzel szemben az alánok mindkét dologban eltérnek a kunoktól. Azt tudjuk, hogy az alánok egy jelentős része ebben az időben már keresztény volt,⁹ míg a kunok között a keresztény térítés csak néhány vezetőre és közvetlen környezetére terjedhetett ki. Az azonos „néphez” való tartozás természetesen nem valamiféle ősi hagyományt jelent, hanem csak annyit, hogy a kunok és a mongolok életmódja között nagyfokú hasonlóság volt. Ezzel szemben az alánok egy részének letelepedett életmódja, és a kereszténységgel való érintkezése jelentősen megkülönböztette őket a kunoktól. A mongolok felaján-

---

⁶ Az esemény datálására lásd: BARTHOLD 1928. 426.; RATCHNEVSKY 1997. 133.; SPULER 1968. 29.

⁷ SPULER, BERTOLD: Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1223–1502. Leipzig 1943. 14.; Ezzel a hadjárattal közel egyidőben az Aral-tótól északra élő kanglik ellen folytatott elhúzódo hadműveleteket egy mongol sereg, amelynek vezetője Dzsingisz kán fia Dzsocsi volt. Allsen feltételezi, hogy mindkét sereg azt a feladatot kapta, hogy akadályozza meg a sah potenciális szövetségeseinek a beavatkozását a Hvárezm elleni hadműveletekbe. ALLSEN 1983. 12–13.

⁸ BRETSCHNEIDER, E.: Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources. Vol. I. London 1888. (a továbbiakban: BRETSCHNEIDER 1888.) 294–295.; GROUSSET, RENÉ: The Empire of the Steppes. A History of Central Asia. New Brunswick 1970. (a továbbiakban: GROUSSET 1970.) 245–246.

⁹ A kereszténység alániai terjedésére lásd: FEJŐS BARBARA: Az alánok és a kereszténység. In: Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás. Szerk.: Felföldi Szabolcs–Sinkovics Balázs. Budapest 2001. 36–44.

lották a kunoknak zsákmányuk egy részét, ha sorsukra hagyják szövetségeseiket. A kunok ezt elfogadták. A mongolok ezután megverték a kunok távozásával meggyengült ellenfeleiket, majd a gyanútlan kunokra is vereséget mértek.¹⁰ Egy orosz forrás beszámol arról, hogy a harcokban a kunok két fejedelme, Koncsak fia Jurij (Юрьи Кончаковичь) és Kobjak fia Danyilo (Данило Кобяковичь) is életét veszítette.¹¹ A kunok és a mongolok között lezajlott összecsapásról egy kínai forrás is megemlékezik. A forrás szerint amikor Szübötej csapatai átkeltek a Kaukázuson, akkor a *Bu-dsu* folyó mellett szembetalálkoztak a kunok két fejedelmének, *Yü-li-ghi*-nek és *T'a-t'a-ha-rh*-nak a csapataival. A csatában a mongolok legyőzték őket. Az ütközetből *Yü-li-ghi* fia elmenekült, de az emberei árulása révén a mongolok elfogták.¹² A *Yü-li-ghi* név feltehetően Jurij kun fejedelem nevét rejti.¹³ A *T'a-t'a-ha-rh* névvel kapcsolatban Marquart úgy vélekedett, hogy az az alánok uralkodója által viselt *bagatyr* címnek a romlott formája lehet.¹⁴ Emellett azonban felmerült az is, hogy a név (?) a Jurijjal együtt említett kun fejedelmet, Danyilot jelölheti.¹⁵ Ez utóbbit támogathatja a kínai forrás is, amely mindkét fejedelmet kunnak tekinti.

Julianus az *Epistula de vita tartarorum* címet viselő munkájában a mongolok harcainak a sorában megemlíti egy kunokkal való összecsapást is. Egy kun fejedelem *Vithut*, aki egy másik kun fejedelemtől a *Bux* folyó vidékén élő *Gureg*-től vereséget szenvedett, két fiával elmenekült a hvárezmi uralkodóhoz, aki azonban kivégeztette. Fiai ezután visszamenekültek *Gureghez*, aki az idősebbiket megölette. A kisebbik ezután Dzsingisz kánhoz menekült, és rávette, hogy indítson hadjáratot *Gureg* és a hvárezmi uralkodó ellen. Ezt Dzsingisz kán meg is tette. Legyőzte őket, és országukat elfoglalta.¹⁶ A for-

¹⁰ Ibn al-Aszír: A tatárjárás emlékezete. Szerk.: KATONA TAMÁS. Budapest 1987. (a továbbiakban: A tatárjárás) 73–74. (Katona Tamás fordítása); BRETSCHNEIDER 1888. 295., 297–298.; MARQUART 1914. 141–146.

¹¹ Polnoe Sobranie Russkikh Letopisej. Vol. 25: Moskovskij letopisnijj svod koncu XV veka. Moskva 1949. 119.; MARQUART 1914. 148.

¹² BRETSCHNEIDER 1888. 297–298.; MARQUART 1914. 152–153.

¹³ MARQUART 1914. 155.; GYÖRFFY 1990. 260.

¹⁴ MARQUART 1914. 155.

¹⁵ GYÖRFFY 1990. 260–261.

¹⁶ Julianus barát és Napkelet fölfedezése. Szerk.: GYÖRFFY GYÖRGY. Budapest 1986. (a továbbiakban: Napkelet) 72–75.; DÖRRIE, H.: Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und

rásban említett *Gureget* korábban Kücsülük najman fejedelemmel azonosították, és ezért az eseményeket Közép-Ázsiába helyezték.¹⁷

Újabban Göckenjan *Gureget* nyelvészeti érvekre támaszkodva a fentebb már említett Jurij kun fejedelemmel azonosította. A névnek a forrásban szereplő *Gureg* alakja ugyanis a Jurij név lejegyzéseként jól magyarázható.¹⁸ A latin forrásban említett *Bux* folyó pedig összefüggésbe hozható a kínai forrás által említett *Bu-dsu* folyónévvel.¹⁹ Az azonosítások azon nyugszanak, hogy a latin forrás leghitelesebb kéziratában a tulajdonnevek lejegyzése pontosan követi Julianus eredeti beszámolóját. Az *Epistula* szövegét azonban csak másolatokból ismerjük, és az egyes nevek eredeti alakja is erősen vitatott. Amíg a forrás által említett kun beháborút más adatokkal nem tudjuk egyértelműen Jurij kun fejedelemhez kötni, addig Göckenjan nézetét csak nagy óvatossággal kapcsolhatjuk az itt tárgyalt eseményekhez. Amennyiben azonban megbizonyosodna, hogy a két név az eredeti kézirat(ok) névformáit őrizte meg, akkor megkockáztathatjuk, hogy Julianusnak legalábbis tudomása volt a Jurij és a mongolok között lezajlott összecsapásról. Az azonban könnyen elképzelhető, hogy szerzőnk ezt az eseményt összemosta más – térben és időben távoli – mongol hadjáratokkal, és így a forrásban szereplő eseménysor nem minden eleme vonatkozik Jurijra.

Mivel a kun fejedelmek szövetségesei a Kaukázus északnyugati részén élő alánok voltak, joggal gondolhatunk arra, hogy az ő szállásterületeik szintén a Kaukázustól északra keresendőek. A steppevidék ezen részének etnikai viszonyait jól ismerjük. A Kaukázus nyugati felén a Kubán folyó torkolatánál cserkeszek, a hegység középső felén pedig az alánok éltek.²⁰ A kun vezérek

---

Mongolen. Die Missionsreisen des fr. Iulianus O. P. ins Ural-Gebiet (1234/5) und nach Russland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren. Nachrichten der Akademie der Wissenschaften I. Phil.-hist. Klasse 6. Göttingen 1956. (a továbbiakban: DÖRRIE 1956.) 170–171.

¹⁷ Napkelet 399.; DÖRRIE 1956. 170.

¹⁸ A Jurij név magyar megfelelőjének, a György névnek a magyarországi lejegyzései: 1209: gurg; 1216: gurg; 1233: Gyurg; 1240: Gurgu. SZAMOTA ISTVÁN: Magyar oklevél-szótár. Budapest 1902–1906. 323.

¹⁹ Der Mongolensturm. Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen 1235–1250. Übersetzt, eingeleitet und erläutert: GÖCKENJAN, HANSGERD–SWEENEY, JAMES. R. Graz–Wien–Köln 1985. (a továbbiakban: GÖCKENJAN–SWEENEY 1985.) 114. 12. jegyzet.

²⁰ GÖCKENJAN, HANSGERD: Kelet-Európa népei a 13. századi magyar domonkosok útleírásaiban. Aetas 1997/2–3. 94–104.; MINORSKY, VLADIMIR: Caucasia III: The Alan Capital

szállásterületeit a Kaukázus keleti felére, a hegység és a Volga folyó közé lokalizálhatjuk, de északi irányban kiterjedhetett a Don és a Volga folyók közére is.²¹

A mongolok a győzelmük után nyugatra fordultak. 1223-ban megtámadták a Krímben lévő fontos kereskedővárost, Szudakot, és ugyanezen év tavaszán a Kalka folyó mellett vereséget mértek egy ellenük vonult kun-orosz haderőre.²² A menekülő kunok és oroszok üldözése után a mongol csapatok visszafordultak keletre.

Visszavonulásuk során támadást indítottak a volgai bulgárok ellen. Erről a legrészletesebb beszámolót Ibn al-Aszírnál találjuk:

„... 620. [1223. február 3.–1224. január 23.] végén a bolgárok felé vonultak. A bolgárok hírt szerezve jöveteliükről több helyen csapdákat állítottak fel és ellenük vonultak. Összecaptak velük, és maguk után csalták őket mindaddig, míg a csapda helyére nem értek a tatárok. Ott hátbatámadták őket, így a tatárok két tűz közé kerültek, és minden oldalról kard övezte őket. Többségüket legyilkolták, csak kevesen menekültek meg a haláltól, amint mondják, számuk 4000 körül volt.”²³

A latin nyelvű források közül kettő is említést tesz erről az eseményről. A *Riccardus-jelentés*ben az 1236. év végén a Volga vidékről visszatérő Julianus beszámol arról, hogy a Volga-vidéki magyarok harcoltak a mongol csapatokkal:

Magas and the Mongol Campaigns. Bulletin of the School of Oriental and African Studies XIV/2. (1952) 221–238.

²¹ Pritsak a Don torkolatához lokalizálja Jurij apjának, Kobjaknak egyik szállását. PRITSAK, OMELJAN: The Polovcians and Rus'. Archivum Eurasiae Medii Aevi IX. (1995–97 [1997]) 344.

²² GROUSSET 1970. 245–246.; SPULER 1943. 12., 14.; FENNELL, JOHN: The Tatar Invasion of 1223: Source Problems. In: Forschungen zur osteuropäische Geschichte. Bd. 27. Berlin 1980. 18–31.; FENNELL, JOHN: The Crisis of Medieval Russia 1200–1304. London–New York 1983. 63–68.

²³ Zimonyi István fordítása. Vö. A tatárjárás 76.; Korábban a szakirodalomban d'Ohsson nyomán elterjedt, hogy a mongolok vereséget mértek a volgai bulgárookra. BRETSCHNEIDER 1888. 295–96.; FERENT, IOAN: A kunok és püspökségük. Budapest 1981. 83.; VÁSÁRY ISTVÁN: Az Arany Horda. Budapest 1986. 40. stb.; Ez azonban a Ibn al-Aszír szövegének téves fordításán alapult. MARQUART 1914. 145.

„...ezek a tatárok, harcba bocsátkoztak velük [ti. a magyarokkal], nem tudták őket háborúban legyőzni, sőt az első csatában vereséget szenvedtek.”²⁴

A forrás azonban nem adja meg ennek az eseménynek az idejét. Az *Epistula* egy helyét a szakirodalom már korábban is kapcsolatba hozta a fent idézett forrásrészlettel.²⁵ A szöveg a mongolok 1237-ig tartó kelet-európai hódításainak felsorolásában az alábbi közli:

„...a kunok földjére vonult [ti. Gurgutam], a kunokat leverte, és földjüket elfoglalta. Innen visszafordulva, Nagy-Magyarországra mentek ... harcoltak velük tizennégy éven át, s a tizenötödik évben legyőzték őket...”²⁶

A *Gurgutam* nevet a steppei népeknél ismert gürkán²⁷ címmel azonosíthatjuk.²⁸ Ez a cím az egyes nomád népek szuverén uralkodóit illette meg. A szövegünkben szereplő *Gurgutam* név alatt a mongol birodalom uralkodóját, Dzsingisz kánt érthetjük.²⁹ Róla azonban tudjuk, hogy személyesen nem vezetett hadjáratot európai területekre. Így arra gondolhatunk, hogy a parancsára elindult hadjárat vezetőjének a hírt elmondó tette meg – pontos ismeretek nélkül – az uralkodót. Az, hogy 1237-ben a Volga-vidéki magyar csoport legyőzésekor Dzsingisz kán már halott volt, azt jelenti, hogy a forrás nem tett különbséget az egymást követő mongol uralkodók között, hanem a gürkán tisztségnév mögött minden esetben ugyanazt a személyt tétélezte fel. A valóságban Dzsingisz kán utódja Ögödej nagykán küldte a magyarok fe-

---

²⁴ Napkelet 68.; DÖRRIE 1956. 157–158.

²⁵ ZIMONYI 1984. 198.

²⁶ A tatárjárás 128.; DÖRRIE 1956. 172.

²⁷ A címre lásd: MENGES, KARL H.: Titles and organizational terms of the Qytañ (Liao) and Qara-Qytaj (Śi-Liao). Rocznik Orientalistyczny Tom XVII. (1953) 71–72.; SPULER, BERTHOLD: Gürkhān. In: The Encyclopaedia of Islam. Volume II. C–G. Edited by Lewis, B.–Pellat, Ch.–Schacht, J. Leiden–London 1965. 1143.

²⁸ A kéziratok névalakjaira és a név rekonstrukciójára lásd: GÖCKENJAN-SWEENEY 1985. 112–113. 8. jegyzet.

²⁹ Ezzel ellentétben a nevet Dzsocsira érti: HEISSIG, W.: Zum Namen und zur Person des Gurgutam. In: Dörrie, Heinrich: Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen. Die Missionsreisen des fr. Iulianus O. P. ins Ural-Gebiet (1234/5) und nach Russland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren. Nachrichten der Akademie der Wissenschaften I. Phil.-hist. Klasse 6. Göttingen 1956. 198–201.; Heissig véleményének bírálata: BALOGH LÁSZLÓ: Egy 1237-es mongol levél. In: Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás. Szerk.: Felföldi Szabolcs–Sinkovics Balázs. Budapest 2001. 151–154.

letti győzelmet kivívó sereget. Ő azonban közvetlenül – akárcsak Dzsingisz kán – nem vett részt a harcokban. A mongolok és a magyarok között meglévő háborús konfliktus időhatárai egyeznek a más források által nyújtott adatokkal. A mongol csapatok első Volga-vidéki megjelenésére 1223-ban, a volgai bulgárok és a feltehetően velük szomszédos magyarok legyőzésére pedig 1237-ben került sor. A latin forrás ugyanezt az időtartamot adja meg, amikor az első összecsapástól, tehát 1223-tól, tizenöt évig, tehát 1237-ig tartó harcról számol be. A két latin forrás ugyanarról az eseményről számol be, és jelentős információtöbbletet jelent Ibn al-Aszír beszámolójához képest.

Az, hogy a latin források nem bulgárokat említenek, hanem magyarokat a mongolok ellenfeleiként, Julianus szemléletével függ össze. A Volga-vidéki magyarok a volgai bulgárok fennhatósága alatt éltek ebben az időben. A misszionárius számára azonban a magyar–volgai bulgár kapcsolatok nem voltak lényegesek. Így a magyarok harcát könnyen tüntette fel önálló magyar akciónak. A *Riccardus-jelentés* azon adatát, hogy a mongolok és a velük szövetséges magyarok 15 tartományt leromboltak, párhuzamba lehet állítani a *Epistula* híradásával, miszerint 15 évig harcoltak egymással, mielőtt legyőzték volna a magyarokat. Mivel a 15 tartományt semmilyen más forrás nem említi, arra gondolhatunk, hogy itt szövegromlásról lehet szó, és az *Epistula* információja a hiteles.³⁰ A magyarok tehát, mint a volgai bulgárok katonai segédnépei, részt vettek 1223 telén a mongolokkal vívott csatában.

A bulgároktól elszenvedett vereség után a mongol csapatok a Volga alsó folyásának legjelentősebb kereskedelmi központja, Szakszin városa ellen vonultak. A település pontos helyét nem tudjuk meghatározni, de minden bizonnyal a Volga torkolatának közvetlen közelében helyezkedett el.³¹ A mongol csapatok ezután csatlakoztak az Urál folyótól keletre eső steppei területeken – Dzsingisz kán fiának, Dzsocsinak a parancsnoksága alatt – lévő hadsereghez.³² A harcok megszűnte után újra megindult a kereskedelmi forgalom a volgai bulgár területek és a muszlim világ között.³³

³⁰ ZIMONYI 1984. 198–199.

³¹ Szakszinra lásd: BÜCHNER, V. F.–GOLDEN, P. B.: Saḡ sīn. In: *The Encyclopedia of Islam*. Volume VIII. Ned-Sam Edited: Bosworth, C. E.–Donzel, E. van-Heinrichs, W. P.–Lecomte, G. Leiden 1995. 895–898.

³² ALLSEN 1983. 11–13.

³³ Ibn al-Aszír: A tatárjárás 76.

A mongolok célja világosan érthető. A Volga folyó és a tőle keletre lévő steppeövezet az északi és a déli területek közötti legfontosabb kereskedelmi utat jelentette.³⁴ A mongol hadjárat nem alkalomszülte összecsapások sorozatából állt, hanem a hadvezérek tudatosan törekedtek arra, hogy a Volga-vidéki kereskedelmi út legfontosabb résztvevőinek, a szaksziniaknak, a kunoknak és a volgai bulgároknak a hadipotenciálját feltérképezzék, illetve gyöngítsék.

Dzsingisz kán halála (1227) után, 1229-ben a kuriltaj a fiát, Ögödejt választotta nagykánná. Az új kán nem kevesebb hatalmi ambícióval rendelkezett, mint atyja. Még ugyanezen a kuriltajon elhatározta, hogy hadat küld az iráni és a kelet-európai területek ellen. Mindkét hadseregnek az volt a feladata, hogy az Észak-Kína elleni támadás (1232–34) előtt biztosítsa a térségek feletti mongol hegemóniát. Az iráni területeken a cél az volt, hogy Mohamed hvárezmi sah fiát, Dzsalam ad-Dínt – aki a mongol főszereg távollétében megingathatta volna a még friss iráni hódítások feletti fennhatóságot – sakkban tartsák, illetve legyőzzék. Ezt a hadjáratot Csormagan nojon vezette. Feltehetően ezzel egyidőben egy mongol kontingens átlépte az Urál folyó vonalát.

A mongol csapatok feltűnéséről az orosz évkönyvek közül egyedül a Lavrentij-évkönyvben található egy bejegyzés. A forrás az 1229. évnél erről számol be:

„Ugyanebben az évben [1229. március 1–1230. február 28.] a szaksiniek és a kunok a tatárok elől [a Volga] alsó folyásának vidékéről a bulgárokhöz menekültek fel, és a bulgár őrségek ide futottak a tatároktól megverve annak a folyónak a közelében, melynek neve Jaik [= Urál folyó].”³⁵

Az esemény datálásában a szakirodalom nem egységes. 1229-re,³⁶ illetve 1229–30-ra is datálják.³⁷ Az eltérést a forrásban szereplő 1229. év feloldása adja. A orosz forrás 1229-es éve a nyugati időszámítás szerinti 1229. március

---

³⁴ ZIMONYI ISTVÁN *Volgai bolgárok és a volgai út*. In: „Magyaroknak eleiről” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendősk Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc. Szeged 2000. 695–697.

³⁵ Polnoe Sobranie Russkih Letopisej. Vol. 1: Lavrent’evskaja letopis’. Leningrad 1927. 453.

³⁶ BRETSCHNEIDER 1888. 300.; GÖCKENJAN 1991. 38.; ZIMONYI 1992/3. 351–52., 355.

³⁷ GOLDEN, PETER B.: *The peoples of the south Russian steppes*. In: *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Ed.: Sinor, Denis 1990. 283.; GOLDEN, PETER B.: *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. 1992. 289.

1-től 1230. február 28-ig terjedő időszaknak felel meg. Az pedig, hogy ez a támadás az év utolsó eseményeként került feljegyzésre, azt sejteti, hogy 1229–30 telén történhetett. Ezt támogathatja az is, hogy az erdővidék ellen a mongolok rendre a fagy beállta után kezdték meg hadműveleteiket, ekkorra ugyanis a mocsarak és a folyók befagytak, ami megkönnyítette a támadók előrenyomulását.

A perzsa szerzőknél is szerepel egy mongol hadjárat a kelet-európai népek ellen, amelyet Ögödej nagykán a trónra kerülésekor indított. A kérdéses hadjáratról Dzsuvaininál ez található:

„A Kipcsak [=Kun], Szakszin és Bulgar földekre elküldte [Ögödej kán] Köktáj és Szübötej bagaturt egy hasonló [ti. harmincezer fő] sereggel.”³⁸

A Dzsuvaini munkáját kivonatoló Rasid ad-Dín művében ugyanez az információ maradt fenn.³⁹ Az orosz és a perzsa forrásokat a szakirodalom nagy része azonos eseményre vonatkoztatta.⁴⁰ Ezt támasztaná alá a megtámadott népeknek és a támadás időpontjának az egyezése. A mongol csapatok vezetőjeként megadott Szübötej bagatur szerepeltetése azonban problémákat vetett fel ezzel a nézettel kapcsolatban. A kínai forrásokból ugyanis tudjuk, hogy Szübötej 1230-ban Kínában harcolt.⁴¹ Ez azt sugallhatja, hogy a korábbi időszakban is a keleti hadszíntéren volt. Erre támaszkodva újabban felmerült annak lehetősége, hogy a muszlim források által említett hadjárat csak fikció, amelyet Szübötej és Dzsebe 1222–23-as hadjáratának a leírásából alkotott meg Dzsuvaini.⁴² Ha el is fogadjuk, hogy a Dzsuvaininál és Rasid ad-Dínnél fennmaradt szöveg interpolációkat is tartalmazhat, nem kell feltétlenül az egész szöveget kirekesztenünk vizsgálódásunkból. Az ugyanis, hogy a megtámadott népek – a kunok, a szaksziniak és a volgai bulgárok – azonosak az orosz és a muszlim forrásokban, véletlenül nehezen magyarázható.

³⁸ ‘Ala-ad-Din ‘Ata-Malik Juvainī: *The History of the World-Conqueror*. Translated: BOYLE, JOHN ANDREW. Manchester 1958. (a továbbiakban: Dzsuvaini) 190.

³⁹ Rashīd al-Dīn: *The Successors of Genghis Khan*. Translated: BOYLE, JOHN ANDREW. New York-London 1971. (a továbbiakban: Rasid ad-Dín) 33.

⁴⁰ BRETSCHNEIDER 1888. 300.; SPULER 1943. 15.; ALLSEN 1983. 14.; GYÖRFFY 1990. 272.

⁴¹ ABRAMOWSKI, W.: *Die chinesischen Annalen von Ögödei und Güyük*. Übersetzung des 2. Kapitels des Yüan-shih. ZAS 10. (1976) (a továbbiakban: ABRAMOWSKI 1976.) 125.

⁴² ZIMONYI 1984. 201–202.

Ögödej nagykán trónralépte 1229 tavaszán történt.⁴³ Feltételezhetjük, hogy a kelet-európai hadjárat megindítására – akárcsak az iráni területek ellenire – már az új nagykán adott megbízást. A mongol birodalom központi területeiről a Volga vidékre – egy kortárs forrás szerint – négy hónap alatt lehetett eljutni.⁴⁴ A mongolok megjelenését 1229 második felénél korábbra tehát nem helyezhetjük. Ezt támogatja az orosz forrás datálása is.

A hadjárat hatására a volgai bulgárok ellenőrzése a tőlük délre lévő steppei területek felett megszűnt. Érdekszférájuk pedig az Urál folyó vonalától északabbra tolódott. A volgai bulgárok békét kötöttek a vlagyimir-szuzdali fejedelemmel, akivel a Volga felső folyásának kereskedelme feletti ellenőrzés miatt régóta harcban álltak. Ennek okai között minden bizonnyal szerepelt az is, hogy a volgai bulgárok el kívánták kerülni a kétfrontos háborút.⁴⁵

Egy orosz forrás az 1232. évre helyezve beszámol egy újabb mongol támadásról:

„Ugyanebben az évben érkeztek a tatárok, és teleltek, el nem érve a bulgárok Nagy-Városáig.”⁴⁶

A forrás által említett Nagy-Város Biljarszkkal azonosítható.⁴⁷ Az, hogy a volgai bulgárok fővárosa már mint lehetséges hadicélpont jelenhetett meg a mongolok előtt, arra mutat, hogy a támadók az előző hadjáratnál mélyebben hatoltak be a bulgárok törzsterületére. Ez alapján feltételezhetjük, hogy a Volga-vidéktől délre lévő steppe feletti ellenőrzést a bulgárok nem tudták visszaszerezni. A hadjárat részbeni sikertelenségének okáról nem tudósít a forrás. Nem lehetetlen, hogy a korai olvadások hatására voltak kénytelenek a mongolok abbahagyni az előrenyomulást.

Az 1230-as évek elején egy magyar misszionárius, Ottó arról számolt be Magyarországra való hazatérte után, hogy a délorosz steppén „az utak veszedelme” miatt nem tudott továbbhaladni. Azt, hogy pontosan hová kell helyoznünk ezt a veszélyes területet, nem adja meg.⁴⁸ Tudva azt, hogy a mongolok megjelenése mindig az erdőöv és a déli területek közötti kereskedelmi

---

⁴³ ABRAMOWSKI 1976. 124.

⁴⁴ Rubruk: Napkelet 258.

⁴⁵ ALLSEN 1983. 15.; ZIMONYI 1992/93. 351–352.

⁴⁶ Polnoe Sobranie Russkich Letopisej. Vol. 1: Lavrent'evskaja letopis'. Leningrad 1927. 459.

⁴⁷ ZIMONYI, ISTVÁN: The Towns of the Volga Bulgars in the Sources (10–13th century). In: Srednevekovaja Kazan: Boznikovenie i razvitie. Kazan 2000. 137–138.

⁴⁸ Napkelet 61–62.; DÖRRIE 1956. 152.

forgalom leállítását eredményezte, megkockáztathatjuk, hogy „az utak veszedelme” alatt a mongolok ismételt megjelenését kell értenünk. Ezt a következtetést támogatja, hogy Julianus – aki az Ottó által megadott úton indult el – a Kaukázus előteréből a volgai bulgárokhoz tartó vándorlásával kapcsolatban jegyzi meg, hogy a két terület között hat hónapig nem indult karaván. Ennek oka az volt, hogy a kereskedők a mongol csapatok közelsége miatt nem merték vállalni a kockázatos utazást.⁴⁹ Julianus utazásának ez a szakasza 1235–36-ra tehető.

A 1220–30-as években a mongolok többszöri megjelenése jelentős zavart okozott az erdőöv és a déli területek közötti karavánforgalomban. A karavánok indulása megritkult, a biztonságos utazás megszűnt.

Ögödej nagykan 1236-ban parancsot adott a Kelet-Európa elleni támadás megindítására. A mongol csapatok 1237-re felszámolták a Volga folyótól keletre nomadizáló kun csoportok és a volgai bulgárok ellenállását, és átkelve a Volgán megkezdték az orosz fejedelemségek lerohanását.

A szakirodalomban újabban Sinor vetette fel, hogy a mongolok kelet-európai katonai vállalkozásai nélkülözték a tudatos tervezést. Ezek a hadjáratok a korlátolt képességű mongol vezérek személyes ambícióival magyarázhatók. Kelet-Európa és Irán meghódítása eszerint csak mellékterméke volna a mongol hódításnak.⁵⁰ Ebből következően a hadjáratok előkészítése is nélkülözné a tudatosságot. Ennek azonban nemcsak a mongolok kelet-európai hadjáratai során tapasztalható tervszerűség, céltudatosság és jó szervezés mond ellen, hanem a Volga-vidéket ért támadások is. Az előzmények ismeretében árnyaltabban ítélnünk meg a „tatárjárás” céljait és eszközeit. A mongolok felismerték, hogy a kelet-európai területek meghódítása szempontjából a Volga-vidéknek stratégiai szerepe van. Egyrészt ennek a térségnek a meghódítása elengedhetetlenül szükséges volt az előrenyomuló mongol hadseregek hátának a biztosításához,⁵¹ emellett pedig lehetőséget nyújtott arra, hogy a kereskedelmi forgalom akadályozása révén a mongolok gazdasági blokádnak alá vonják az erdőöv államait, a Volgai Bulgár és a Vlagyimir Szuzdali Fejedelemséget. A térségben felbukkanó mongol csapatok nemcsak az itt élő népek közötti erőegyensúlyt borították fel, hanem az ebből eredő békés

⁴⁹ Napkelet 66.; DÖRRIE 1956. 154–55.

⁵⁰ SINOR, DENIS: The Mongols in the West. *Journal of Asian History* 33 (1999) 1.

⁵¹ ALLSEN 1983. 13.

kereskedelmi forgalmat is veszélyeztették. A Volga-vidéki kun csoportokat az összefogás hiánya miatt tudták könnyen leverni a támadók. A térség legjelentősebb kereskedőállamának, a Volgai Bulgár Fejedelemségnek a bukásához pedig a mongol katonai erő mellett a kereskedelmi forgalom jelentős csökkenése is hozzájárult. Mindezek arra mutatnak, hogy a mongol hadjáratok mögött ne egy barbár nomád nép céltalan rablását lássuk, hanem egy steppei nomád birodalom tervszerű hadivállalkozásait.